

ARMIN ŠEPIĆ

KONZERVATORSKO - RESTAURATORSKI TRETMAN FASADNOG PLATNA KAO INTEPRETACIJA HISTORIJSKOG OBJEKTA (SANACIJA FASADE JEVREJSKE OPŠTINE SARAJEVO, 2021-2022)

APSTRAKT: U radu autor donosi glavne arhitektonske i historijske odlike zgrade Jevrejske opštine u Sarajevu koja je izgrađena 1933. godine. Zgrada je prvobitno služila za smještaj administracije Aškenaske jevrejske opštine, biblioteke, stana za rabina i prateće službe. S obzirom na stil Moderne u kojem je napravljena ova zgrada, pristupilo se i konzervatorsko-restauratorskim radovima na fasadi koja je obnovljena 2022. godine. Rad otkriva načine intervencije i izvršen stručni tretman na ovom historijskom objektu.

KLJUČNE RIJEČI: Bauhaus, Moderna, Jevrejska opština Sarajevo, Aškenaski hram, fasada, konzervacija, restauracija, interpretacija

ABSTRACT: The author of the paper brings out the key architectural and historical features of the Jewish Municipality building in Sarajevo, built in 1933. Originally, the building housed the administration of the Ashkenazi Jewish Community, the library, the rabbi's apartment, and offices for the supporting services. Bearing in mind the Modern style in which this building was built, respective conservation and restoration works started on the facade, which was renewed in 2022. The paper reveals the methods of intervention and the professional treatment carried out on this historical building.

KEYWORDS: Bauhaus, Modern, Jewish Municipality of Sarajevo, Ashkenazi Temple, facade, conservation, restoration, interpretation

Arhitektonsko naslijeđe u Sarajevu iz perioda Kraljevine SHS/Jugoslavije (1918-1941) karakterizira oblikovanje u stilu Moderne i u duhu Bauhauusa, ali ograničenim urbanističkim razvojem u tom periodu, prostorne intervencije često su podrazumjevale interpolaciju u postojeće urbano tkivo, nastojeći uspostaviti kontakt u prostoru, koji je u posljednjem stoljeću u stalnoj promjeni. Ovo je razlog da od sredine

1920-ih, pa do početka Drugog svjetskog rata, najznačajnija arhitektonska ostvarenja u Sarajevu čine pojedinačne zgrade.¹

Nakon dolaska nacista na vlast u Dessau 1932. godine, Bauhaus se seli u Berlin, a zatim uspostavljanjem nacističkog režima u cijeloj Njemačkoj prestaje sa radom 1933. godine.² Iako Bauhaus, koji je utjelotvorio Modernu, zvanično prestaje postojati, njegova se filozofija i ideje oblikovanja prostora nastavljaju širiti i primjenjivati u cijeloj Evropi, pa i u Sarajevu. Jedan od skrivenih bisera, ali i karakterističnih primjera arhitekture iz tog perioda je zgrada Jevrejske opštine (1933.) u ulici Hamdije Kreševljakovića 59, koja svojim nenametljivim oblikovanjem i promišljenom igrom forme svjesno daje primat objektu Aškenaske sinagoge (1902.) u pseudomaurskom stilu, koji je Odlukom Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH proglašen nacionalnim spomenikom.³

HISTORIJAT

Današnje rješenje ove mikrolokacije određeno je uređenjem korita Miljacke iz perioda Austro-Ugarske uprave, izgradnjom reprezentativnih objekata uz njenu desnu i lijevu obalu. U neposrednoj okolini već su bili izgrađeni objekti Muške realne gimnazije i Učiteljske škole (1890.-91.)⁴, a zatim Ženska gimnazija 1899. godine.⁵ Za potrebe izgradnje sinagoge 1893. godine kupljeno je zemljište u tadašnjoj ulici Terezija (današnja Hamdije Kreševljakovića). Izvorni projekat sinagoge uradio je 1895. godine arhitekt Wilhelm Stiassny, međutim, Građevinsko odjeljenje Zemaljske vlade dalo je primjedbe na projekat i zatražilo da se urade određene izmjene na osnovu kojih je Karel Pařík uradio novi projekat 1901. godine. Objekat Aškenaske sinagoge izgrađen je 1902. godine (slika 1.), a unutrašnje oslikavanje djelo je Ludwiga Oisnera.⁶

Zgrada Jevrejske opštine, u stilu Moderne, izgrađena je 1933. godine, kada je Bauhaus ugašen, za smještaj administracije Aškenaske jevrejske opštine, biblioteke, stana za rabina i ostale prateće službe, čija sanacija fasade je zadatak ovog projekta. Objekat je izvorno interpoliran u postojeće ulično platno, kao kubus sa ravnim ploham i bez dekoracija na pročelju, oslanjajući se zabatnim zidom na susjedni objekat. Dinamičnim volumenom i formom objekta, koji se stepenasto terasama spušta prema Miljacki (slika 2.) činio je sa postojećom sinagogom skladnu kompoziciju sa centralnim otvorenim prostorom kao ulazom u oba objekta i naglašenom centralnom formom sa uvučenim balkonom i izvučenim potkrovnim rizalitom sa Davidovom zvijezdom reljefno istaknutom, u osovini sa glavnim ulazom u sinagogu.

1 Adnan Pašić: *Značajne pojave moderne i savremene umjetnosti i arhitekture Bosne i Hercegovine i naslijeđe Bauhausa na primjeru Sarajeva: kratki pregled; Uticaj Bauhausa na savremenu arhitekturu i kulturu Bosne i Hercegovine – Zbornik radova*, Sarajevo 2020.

2 Magdalena Droste, Bauhaus Archiv: *Bauhaus 1919 – 1933*, Taschen 2013

3 Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, Službeni glasnik BiH, br. 53/08, 48/13, 41/19, 27/20

4 Borislav Spasojević, *Arhitektura stambenih palata austrougarskog perioda u Sarajevu*, RABIC, Sarajevo, 1999.

5 Nedžad Kurto, *Arhitektura Bosne i Hercegovine, razvoj bosanskog stila*, Sarajevo Publishing, Međunarodni centar za mir, Sarajevo, 1998.

6 Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, Službeni glasnik BiH, br. 53/08

Slika 1. – Aškenaska sinagoga nakon izgradnje 1902. godine

Slika 2. – Aškenaska sinagoga i zgrada Jevrejske opštine prije 1966. godine

Intervencijom na objektu iz 1966. godine dograđen je ulazni dio, kojim su spojena oba objekta. Ova intervencija imala je konsekvence na ukupnu graditeljsku cjelinu, jer je zapadni ulaz u sinagogu uklonjen, fasada oblikovno devastirana, a glavni ulaz pomjeren okomito na ulicu. Prethodno, objekat sinagoge je povodom obilježavanja 400. godišnjice dolaska Jevreja u BiH, 1964-65. godine pregrađen po visini, tako da je gornji sprat imao namjenu za religijske obrede, a prizemlje za društvene aktivnosti.⁷

Objekat Jevrejske opštine također je doživio preinake. Izvorna sjeverna fasada objekta (prema Miljacki) imala je uvučeno prizemlje sa naglašenim kubusom prvog sprata na stubovima kružnog presjeka i uvučenom terasom u potkrovlju. Gradacijom forme od prizemlja do potkrovlja stvorena je dinamična kompozicija, koja svojom formom ne zaklanja pogled ka sinagogi. Uvučena stepenišna vertikalna akcentirana je ostakljenom fasadom u čeličnim profilima sa otvorima za ventilaciju. Intervencijom iz 1966. godine prizemlje objekta je prošireno prema sjevernoj strani do spratnog istaknutog kubusa, čime je djelimično narušena dinamična kompozicija objekta i prepoznatljive karakteristike stila Moderne. Dograđeni dio odgovor je na potrebe zajednice i pružio je dodatne prostore za društvene namjene.

U periodu nakon posljednjeg rata na objektu su izvedeni dodatni radovi u smislu ugradnje ventilacionog dimnjaka iz kuhinje u prizemlju i koji vodi cijelom visinom sjeverne fasade pored stubišne fasade. Također, izgrađena je nadstrešnica na balkonu na 1. spratu, kao i na dijelu potkrovnog terase, čime se dodatno odstupilo od izvornog izgleda objekta.

ANALIZA POSTOJEĆEG OBJEKTA U NOVOM OKRUŽENJU

Od izgradnje objekta Jevrejske opštine 1933. godine do danas ulica Hamdije Kreševljakovića na potezu od Drvenije do Čumurije značajno se promijenila u smislu programa i mjerila interpoliranih objekata u postojeće tkivo. Dogradnjom ulaznog / spojnog objekta 1966. godine, između primarnog objekta sinagoge i servisnog objekta opštine, izmijenjena je i korelacija objekta sa okolinom.

Stanje fasade prije obnove nije bilo zadovoljavajuće. Dugotrajni atmosferski utjecaji, posljedice ratne destrukcije i neodržavanja dovelo je do oštećenja fasadnog maltera (slika 3. i 5.), a postojeći oluci na fasadi su dotrajali. Balkonske klupice su na pojedinim mjestima bile oštećene i omogućavale su podvlačenje atmosferilija između sloja opeke i maltera. Završna obrada fasade je malter, međutim, izvorna boja fasade nije sačuvana. Analogijom perioda i stila izgradnje završna boja fasade je bila svijetlih tonova, vjerovatno bijela ili svijetlo siva.

Kao i u prvobitnoj interpolaciji iz 1933. godine, kada je objekat pokušao uspostaviti vezu sa postojećim kontekstom, glavni zadatak ovog projekta je, pored neophodne tehničke intervencije na očuvanju graditeljskog naslijeđa, ponovno uspostavljanje odnosa prema okolini. Analizom prikupljenih historijskih podataka i novonastalih promjena u prostornim parametrima tri su fokusne tačke s kojima je potrebno uspostaviti odnos: a) promjena kolorita fasade Ašekanske sinagoge; b)

7 „Spomenica 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu”, NP Oslobođenje, Sarajevo, 1966.

Slika 3. – Južna i istočna fasada Jevrejske opštine Sarajevo, decembar, 2020.

Slika 4. – Južna i istočna fasada Jevrejske opštine Sarajevo nakon obnove, april 2022.

izgradnja kontaktnog objekta - savremena interpolacija; c) izgradnja stambeno – poslovnog objekta preko puta dvostruke spratnosti u odnosu na oklone objekte.

INTERPRETACIJA FASADNOG PLATNA

Uzimajući u obzir formalnu, a iz toga i dekorativnu svedenost Moderne, konzervatorsko-restauratorski tretman navedenih prostornih izazova ostaje u okvirima decentne intervencije. Iako interpoliran ili naknadno zatvoren, objekat je moguće sagledati sa četiri strane, a u kombinaciji sa stepenastom i razuđenom formom

Slika 5. – Sjeverna fasada Jevrejske opštine Sarajevo, decembar, 2020.

Slika 6. – Sjeverna fasada Jevrejske opštine Sarajevo nakon obnove, april, 2022.

daje mogućnost u stvaranju novih odnosa historijskog objekta prema naknadno izgrađenim. Izvorno projektovan u duhu Bauhausa, naslijeđena forma objekta i dalje ima skulpturalnu formu, koja je ovim projektom naglašena dvotomno: svijetlo i tamno siva, čime se pojačava igra sjene. Obradom ulične – južne fasade (slika 4.) kao monohromatske u svijetlom tonu, ali sa naglašenim uvučenim lođama, olucima, okapnicama i dekorativnim okulusima u tamnom tonu, amortizira savremenu dogradnju dinamične forme i dvotomne obrade fasade s jedne strane i Aškenaske sinagoge s druge.

Slika 7. – Sjeverna fasada Jevrejske opštine Sarajevo nakon obnove, april, 2022.

Fasada po visini nije podijeljena hromatski, jer se nastavlja formom kubusa na istočnu fasadu, sa uvučenim balkonom i izvučenim potkrovnim rizalitom sa zvijezdom reljefno istaknutom. Obradom rizalita, koji se nastavlja kao zid sjeverne fasade na terasi potkrovlja i zid stubišne vertikale, u tamnom tonu akcentira se kubistička i skulpturalna forma objekta, a kontrastom boje posebno naglašava reljefno izveden simbol Davidove zvijezde. Sjeverna fasada, odnosno, stepenasta forma objekta prema Miljacki dvotomnom obradom vizuelno se odvojila od susjednog dograđenog objekta, a vertikalno razdvojio u dvije zone (slika 6.), čime je Aškenaska sinagoga postala dominantna vertikala i naglašen je njen značaj. Takođe, posmatrajući s druge strane Miljacke (slika 7.) dvotomna obrada fasade stvara dodatni plan između objekta Jevrejske opštine i stambeno – poslovnog objekta preko puta i na taj način vizuelno gradira prostor između objekata.

Suptilna dvotomna obrada detalja i kontrast sa dominantnom svijetlom bojom objekta dodatno naglašava bridove kubusa, a tamna obrada istaknutih klupica, oluci i limene okapnice horizontalno rasčlanjuju objekat od najviše terase do prizemlja. Stroga forma ulične fasade sa ravnim linijama i naglašenim uvučenim dijelovima akcentirana je jedinim kontrastno oblikovanim elementima na fasadi – okulusima, dodatno naglašenim u tamnom tonu. Izvorni detalj na objektu je reljefno istaknuta zvijezda na rizalitu, kao jedini istaknuti svijetli detalj na tamnoj podlozi, vizuelno objašnjava namjenu objekta.

ZAKLJUČAK

Stilska i historijska slojevitost arhitektonskog naslijeđa na potezu od Drvenije do Ćumurije pravi je kaleidoskop historije Sarajeva sa fragmentima objekata iz Osman-skog perioda, neorenesansnih, pseudomaurskih, kao i objekata u stilu Moderne i Postmoderne. Cilj ovog konzervatorsko – restauratorskog zahvata je uspostavljanje odnosa prema postojećim i novim parametrima u prostoru, koji je u posljednjem stoljeću u stalnoj promjeni. Promišljenom i savremenom interpretacijom kolorita fasade i naglašavanja forme objekta Jevrejske opštine doprinosi se vidljivosti i „otkrivanju“ Moderne, čime se upotpunjuje se cjelokupna slika ambijentalne cjeline, što olakšava sagledavanje stilskih slojeva urbane jezgre Sarajeva.

SUMMARY

The stylistic and historical layers of the architectural heritage, visible in the stretch from the *Drvenija* Bridge to the *Ćumurija* Bridge, can be appreciated as a genuine kaleidoscope of Sarajevo history revealing different segments; buildings from the Ottoman era, neo-Renaissance, pseudo-Moorish, as well as buildings of the Modern and Postmodern style. This conservation-restoration intervention aims to establish the relationship with the existing and new parameters in this space that has been constantly changing in the last century. The thoughtful and contemporary interpretation of the facade colours and emphasizing the form of the Jewish Municipality building contributes to the visibility and “unveiling” of the Modern, which completes the overall visual of the ambient ensemble, which then makes it easier to see the stylistic layers of the urban core of Sarajevo.

LITERATURA:

1. „Spomenica 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu”, NP Oslobođenje, Sarajevo, 1966.
2. Droste, Magdalena, *Bauhaus Archiv: Bauhaus 1919 – 1933*, Taschen 2013
3. Kurto, Nedžad, *Arhitektura Bosne i Hercegovine, razvoj bosanskog stila*, Sarajevo Publishing, Međunarodni centar za mir, Sarajevo, 1998.
4. Levy, Moritz, *Sefardi u Bosni i Hercegovini*, Bosanska biblioteka, Sarajevo, 1966.
5. Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, Službeni glasnik BiH, br. 53/08
6. Spasojević, Borislav, *Arhitektura stambenih palata austrougarskog perioda u Sarajevu*, RABIC, Sarajevo, 1999.
7. *Uticaj Bauhauza na savremenu arhitekturu i kulturu Bosne i Hercegovine – Zbornik radova*, Nacionalni komitet ICOMOS u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2020.